

ПОЭТИКА ЛИТЕРАТУРНОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ: ЖАНР, КОМПОЗИЦИЯ, СТИЛЬ

Т. П. Барысюк

г. Мінск, Рэспубліка Беларусь

УСХОДНІЯ ФОРМЫ Ё ПАЭЗІІ СЕРЖА МІНСКЕВІЧА (да 55-годдзя з дня нараджэння)

Сучасныя беларускія паэты (Э. Акулін, Ю. Пацюпа, Э. Дубянецкі, С. Мінскевіч і інш.) засвойваюць у сваёй творчасці жанрава-страфічны паэтычны вопыт заходніх і ўсходніх краін, і гэта вельмі радуе. Тым больш што ў беларускай паэзіі ўжо ёсць узорны прыклад майстроў, якія дасягнулі значных поспехаў на гэтым шляху – М. Багдановіч і Р. Крушына. Сучасныя аўтары ў сваёй паэтычнай практыцы выкарыстоўваюць традыцыйныя жанрава-страфічныя формы (цвёрдыя формы і віды верша) і творча абнаўляюць іх, змястоўна і фармальна. Цяпер мы назіраем працэсы змяшэння і ўзаемапранікнення паэтычных форм. Паглядзім, як Серж Мінскевіч (1969–2022) засвойваў у сваёй творчасці ўсходнія паэтычныя формы.

Мы ведаем С. Мінскевіча як аднакурсніка па вучобе на філфаку БДУ, мы разам хадзілі на творчы семінар пад кіраўніцтвам Сяргея Кавалёва, друкаваліся ў часопісе “Першацвет”, сябравалі як паэты. Менавіта мы ўжо падчас сумеснай працы ў адзеле ўзаема сувязей літаратур у Інстытуце літаратуры імя Янкі Купалы НАН Беларусі падказалі Сержу Мінскевічу ўзяць гэты яго творчы псеўданім за пашпартнае прозвішча, пра што мы напісалі ў артыкуле ў часопісе “Маладосць” з нагоды гадавіны з дня яго смерці [1, с. 102].

“Газель да сонца” С. Мінскевіча, як нам падалося, была плодам натхнення ад прачытання ім радкоў *Калісь глядзеў на сонца я, / Мне сонца асляпіла вочы* [2, с. 140] Максіма Багдановіча. Галоўныя патрабаванні да формы газелі вытрыманы: ёсць скразная рыфма ў 1-2-4-6-м радках (*ружа-мужу-сюжумружу*), пасля гэтых рыфм ёсць рэдыф-зваротак *О Сонца!*, які паказвае захапленне аўтара гэтым нястомным свяцілам: *Ты палаеш над намі, як кінжальная ружа, о Сонца! / Як нявеста каханая вернаму мужу, о Сонца! / На далонях тваіх і ласка, і ўкрытая рэўнасць, – / Гэтым нішчыш няўвагу, цямрэчу і сюжуму, о Сонца! / І як лекі і зброю даеш нам сваё хараство – / Аднадае ўвесь бруд, калі вочы я мружу, о Сонца!* [3, с. 155–156]. Часам пры выкарыстанні ўсходніх паэтычных форм, такіх як газель і туюг, узнікае праблема ўзаемапранікнення еўрапейскай і ўсходняй канцэпцый мастацкага свету, праблема адаптацыі і ўкаранення гэтых экзатычных форм на беларускай паэтычнай глебе.

Мы лічым, выкарыстанне “ўсходніх” паэтычных форм істотна ўзбагачае беларускую паэзію новым светаадчуваннем і экзатычным каларытам. Туюг, прысвечаны Умару Хаяму, С. Мінскевіча мае аманімічную рыфму, якая

абыгрывае першую частку імя персідскага паэта і апелюе да рубаі апошняга з пераказам сакратаўскага выслоўя *я ведаю, што нічога не ведаю: О колькі на свеце жыцця: чалавек, дуб, мікроб, грыб, амар... / А подыхаў колькі? Паглядаў? А песень, а дум, а мар? / Ты нас эліксірам здуменняў і папаўнення не-ведаў / Паіў з піялы дзвюх далоняў у выглядзе сэрца, Амар* [3, с. 156]. Тут характэрны для туюга спосаб рыфмоўкі ааба вытрыманы паэтам.

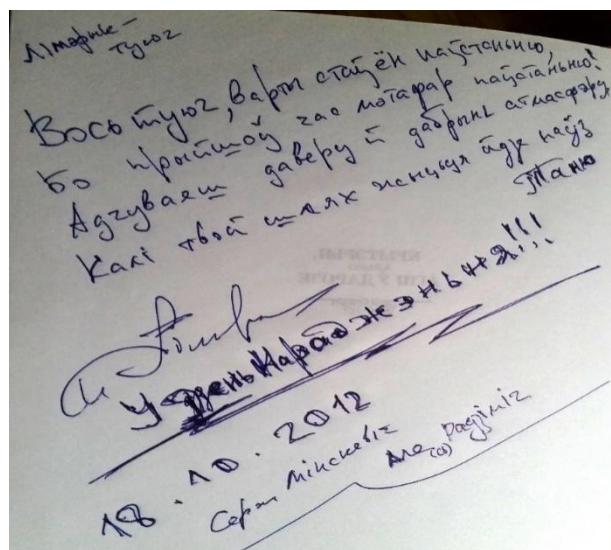
Яшчэ прыклад складанай сінтэтычнай формы – “Шал і сум і бур” С. Мінскевіча – “скразны санет з аплікацыяй, двайной газеллю і чатырма залюстраванымі туюгамі” (аўтарскае жанравае вызначэнне): *Пісаў паэт – адзін з вядомых Юр: / “Дом на юры, вятры цалуюць юр...”, / І гэта не якая-небудзь з мур, / Ён славіў краскі, хараство і юр, / І словы варта вывесці на мур, / Дзе коткі лаічацца на сонцы: “Мур”. / Трубіць праз гэта на ўсю пушчу тур, / Ідуць баі ладдзей, а можа тур, / І на Амудар’ю ці на Амур / З’язджаюць людзі ў экстрэмальны тур, / Каго падстрэліў стрэламі амур – / Каханне тут віной – мілосць, амур. / І ў галаве, і ў сэрцы, і ў вачах – сумбур, / І адчуваеш сюр – шал і сум бур!* [3, с. 156]. Падобна пацюпаўскаму, гэты санет падобны да шэкспіраўскага, аднак рыфма катрэнаў не перакрываюцца, а яны ўяўляюць сабой люстраныя туюгі з аманімічнай рыфмоўкай ааба. Аплікацыя выяўляецца ў цытацыі радкоў і фраз з вышэйзгаданага склада-нафармальнага твора “Эпікурэйства” Ю. Пацюпы, якім С. Мінскевіч і натхніўся ў аналізуемым намі вершы. “Залюстраванымі” туюгі з’яўляюцца толькі паводле іх рыфмаў. Так, у першай страфе ў канцы аднаго з такіх туюгаў чытаем *Юр-юр-юр*, у канцы другога – *мур-мур-мур*. Гэтыя туюгі, паводле зарыфмаванага слова адбіваючыся люстрана, што мае на ўвазе паралельныя плоскасці, тым не менш кожны туюг адным радком “накладаецца” на свайго “суседа”. З заяўленым тут складнікам газеллю складанай. Можна сказаць, адна скразная рыфма на ўвесь твор захоўваецца, аднак звычайна ў газелях няцотныя радкі, пачынаючы з 3-га, не рыфмуюцца паміж сабой. А тут зарыфмавана ўсё. Аднак гэта ахвяра правіламі рыфмавання газелі і санетнай шматрыфмічнасцю дзеля захавання люстраных туюгаў. Мы лічым патрэбным вывесці наступны закон: чым больш складнікаў у фармальна сінтэтычных паэтычных творах, тым больш ахвяраў у імя захавання жанравага аблічча яго складнікаў трэба прынесці. І гэты вынайдзены намі закон можна назваць законам ахвяравання некаторымі жанравымі аспектамі прыцяжасця жанравай дыфузіі, пры аб’яднанні 2-3-4-х і больш форм у агульнае жанравае цэлае.

Вяртаючыся да твора С.Мінскевіча, заўважаем, што пажаданае ўказанне імя аўтара ў яго апошнім двухрадкоўі адсутнічае. Але станоўчы момант заключаецца ў тым, што С. Мінскевіч зрабіў пацюпаўскі матыў эратычнага “юру” больш высакародным, узнёслым (згадаем мінскевічаўскі радок *Каханне тут віной – мілосць, амур*).

С. Мінскевіч напісаў яшчэ цыкл з сінтэтычных форм “Лімерыкі-туюгі” (або “Туюжныя лімерыкі”). Страфа туюга з 4-х радкоў, а лімерыка – з 5-ці. Аўтар выйшаў з гэтай складанай сітуацыі, запісаўшы трэці і чацвёрты радкі

лімэрыка ў адзін, тым больш што ў лімэрыка гэтыя радкі кароткія і зарыфмаваныя (так ствараецца ўражанне ўнутранай рыфмы складзенага радка). Патрабаванні туюга захоўваюцца, гэтаксама як і патрабаванні да зместу лімэрыка (гумарыстычна-абсурдны каламбурны кантэкст, пазначэнне месца жыхарства персанажа, трохстопны анапест з рыфмоўкай аабба, трэці і чацвёрты радкі з дзвюма стапамі анапеста, дакладныя рыфмы). У адным з твораў цыклу аўтар абыгрываў назвы цвёрдых форм, якімі валодаў. Так, паэт зарыфмаваў аманімічна ў трох радках слова “газель” (від транспарту, жывёліна, цвёрдая форма верша), пазначыў сваё месца жыхарства (тапонім “вуліца Ангарская”) і стварыў гумарыстычную сітуацыю, калі чалавек хацеў напісаць адно, а напісаў іншае: *На Ангарскай я сеў у “Газель”, / Уявіў, як гарцуе газель, / Пропусціў цэлы круг – напісаўся туюг, / А хацеў напісаць я газель* [3, с. 156–157]. У С. Мінкевіча ёсць газелі-туюгі, сінтэзаваныя яшчэ са складнікам – відам верша “прысвячэнне”. Так, у яго ёсць такія фармальна трохскладніковыя творы, прысвечаныя каханню з першага погляду, усім фізікам, усім паэтам. Працытую верш, прысвечаны каханню з першага погляду: *Нібы ўпаў астэроід Аўрора, / Ці спаліла нябёсы аўрора! – / Ён убачыў яе ды і усклікнуў: “О е!” / – Як завуць Вас? Таксама Аўрора!?* [4]. Як і трэба для туюга, тут тройчы паўтараецца “аўрора” ў розных аманімічных значэннях (назва астэроіда, ранішняй зоркі і жаночае імя). Складнік газелі тут выяўляецца праз характэрныя для яе спосаб рыфмоўкі радкоў і мілосную тэму.

На памяць ад Сержа Мінкевіча ў нас засталася кніга турэцкага празаіка Фетхулаха Гюлена ў яго перакладзе з рускай мовы. Ён крыху перажываў, што гэта пераклад з рускай мовы, а не з турэцкай, і таму як перакладчык падпісаўся псеўданімам Алесь Радзіміч. Выхад гэтай кнігі быў прымеркаваны да беларуска-турэцкай акадэмічнай канферэнцыі 18 кастрычніка 2012 года, на якой мы выступалі з дакладам пра газель і туюг у сучаснай беларускай паэзіі. Ведаючы, што ў нас якраз 18 кастрычніка дзень нараджэння, ён падпісаў нам гэтую кнігу сваім наступным вершам (рысунак 1) [5]:

Рыс. 1. Прысвячэнне

Па гэтым фотаздымку кніжнай старонкі відаць, што С. Мінкевіч вызначыў жанр твора як “лімэрык-туюг”. Калі лімэрыкам гэты твор стаў шляхам трансфармацыі[†] пяцірадковай страфы ў чатырохрадковую (шляхам аб’яднання 3-га і 4-га радкоў і іх скарачэння на 2 склады (бо 1-ы і 2-і радкі 3-складовыя), як у вышэйзгаданых газелях-туюгах). Складанасці жанравага сінтэзу туюга з лімэрыкам у дадзеным вершы найперш палягаюць у тым, што лімэрык мае сатырычна-іранічны змест, а тут прасочваецца ідэя неабходнасці выказвання ўдзячнасці добрай і дапамагаючай сяброўцы па вучобе і пазней па працы.

У якасці прыкладу рубкаі з падобным да туюга спосабам рыфмоўкі *ааба* прывядзём “Рубкаі да зямлі” С. Мінкевіча: *Жывём тут, цяпер... што было?.. а што будзе пасля? / Расліны ўставалі, а на іх запаўзала і тля, / Яе мурашы пасвяць, дояць, і што з той раслінай? / Стварэнне стварэнню – стварэнне, сцвярджае Зямля* [3, с. 156]. У вершы выказваецца ідэя эвалюцыі жывых істот на нашай планеце.

З усходніх форм у кнізе “Праз галерэю” (1994) Сержа Мінкевіча ёсць два хоку:

Бліскавіца з мроі.

Цьвікі. Цьвікі ж жалуды.

Пачатак плыні.

[у кнізе менавіта так закрэслена. – Т. Б.]

Клёцкі ў слоіках,

Мяккія хоць пальцам ткні.

Могілкі мазгоў [6, с. 15]

Постмадэрнісцкае мысленне аўтара выходзіць з рэчаіснасці дзіўнаватых сэнсы. У першым хоку С. Мінкевіча мадэлюецца карціна, дзе мроі (нематэрыяльны свет) падобны да бліскавіцаў, а жалуды (матэрыяльны свет) – да цьвікоў. Ад узаемадзеяння двух гэтых светаў у мысленні лірычнага героя спараджаецца плынь свядомасці, якая гэтую сувязь асэнсоўвае. У другім хоку, думаецца, клёцкі сваім выглядам і абрысамі нагадваюць лірычнаму герою мёртвыя мазгі, бо гэта вараная страва. Герменеўтыка постмадэрнісцкіх твораў – справа складаная. Нездарма кажуць, што ў постмадэрнісцкай эстэтыцы любая інтэрпрэтацыя твора мае права на існаванне. Найбольш бліжэй да рэальнасці нам бачыцца тлумачэнне вобразна-тэматычнага напаўнення вышэйзгаданых хоку праз паэтыку і эстэтыку абсурдыстаў, чые традыцыі, як вядома, развітаў гэты аўтар. С. Мінкевіч напісаў жанравасінтэтычны твор хоку-паліндром “Космас”: *О! ніва – віно! / А мора – мама рома! / Космас тут – сам сок!* [7]. Прыродныя збожжавая і марская прасторы эмацыянальна-экспрэсіўна параўноўваюцца адпаведна ўсходняй эстэтыцы з алкаголем, які, як мы ведаем, сімвалічна азначае ап’яненне ад працэсу пазнання ісціны. У наступным жанравасінтэтычным творы – танка-паліндроме “Дождж од” С.Мінкевіч апісаў, як нам падаецца, феномен паэтычнага

[†] У гэтай трансфармацыі працуе вынайзены намі закон ахвяравання некаторымі жанравымі аспектамі пры цяжкасцях жанравай дыфузіі, пры аб’яднанні 2-3-4-х і больш форм у агульнае жанравае цэлае.

натхнення, калі з хаосу эмоцый, пераплеценых з думкамі, узнікае мастацкі твор: *Дождж од – ё дождж од: / тут жур з руж і тут дар – град, / тут рухі віхур! / Тут муз зоры! Роз-зум, тут / сачы тэмы, мэты, час!* [7].

Як з’явіліся на свет сінтэтычныя формы з паліндромам у С. Мінскевіча? На каве-паўзе Міжнароднай навуковай канферэнцыі “Беларуская літаратура і літаратуразнаўства: канцэпцыі, напрамкі, навуковыя школы (да 90-годдзя з дня заснавання Інстытута літаратуразнаўства)”, якая праводзілася ў гэтай установе 1–2 красавіка 2021 года, мы папрасілі яе ўдзельніка Віктара Жыбуля (а Серж Мінскевіч стаяў з ім побач) напісаць сінтэтычныя формы хоку-паліндром і танка-паліндром, ведаючы яго я аўтара паліндрамічных паэм. А мы выступалі на гэтай імпрэзе з дакладам “Хоку і танка ў сучаснай беларускай паэзіі”. Але Віктар Жыбуль на такое не рашыўся, а Серж Мінскевіч захапіўся гэтай ідэяй і ўжо 22 красавіка 2021 года падзяліўся з намі сваімі напісанымі двума творамі. Мы неаднойчы звярталіся і да іншых аўтараў (Глеб Ганчароў, Алесь Палынскі, Зміцер Захарэвіч, Алег Грушэцкі, Алёна Беланожка і інш.) з просьбай напісаць для нашых навуковых прац творы канкрэтных жанраў і форм, і яны ахвотна нам дапамагалі, а заадно спрыялі развіццю літаратурнага працэсу ў Беларусі.

У кнізе С. Мінскевіча “Праз галерэю” ёсць яшчэ дзве танка з матыватарскай тэматычнай дамінантай, якія можна аднесці і да маўленчага жанра “парада”. Яны без знакаў прыпынку. У першай з іх аўтар проціпастаўляе мізэрнасць і веліч чалавека, з алузіяй на міф пра Ікара і з ідэяй неабходнасці імкнення да мэт, ідэалаў і дасканаласці:

*Хай я маленькі
Нібы мураш у цяню
Вялікіх людзей
Крокам упэўнена ўсё ж
Дасягну промняў сонца* [6, с. 16].

У другой выказваецца ідэя неабходнасці самаабароны пры нападзе хай сабе ўяўнага, канкрэтна не названага агрэсара-персанажа:

*Пачвара ў шыю
Запусьціла мне кіпці
Боль клёкат крыві
Але я дацягнуўся
Пальцам белым да кнопкі* [6, с. 17].
У гэтай самай кнізе ёсць яшчэ танка ўжо са знакамі прыпынку:
*Гэх, рэчка, рэчка.
Луска цёплая твая
Мне лашчыць ногі,
Стомленыя пустэчай.
І я ня хочу ведаць...* [6, с. 18].

Паўторы слоў (тут *рэчка, рэчка*) для танка звычайна не характэрны. Але тут гэты сінтаксічны прыём ужыты, як нам здаецца, для падкрэслення радасных эмоцый лірычнага героя ад прыемнага узаемадзеяння з гэтай воднай стыхіяй, для супакаення і рэлаксацыі. Выказваецца ідэя неабходнасці адпачынку для захавання энергічнага і здаровага жыцця чалавека.

Такім чынам, у сучаснай беларускай паэзіі актыўна і дастаткова арганічна засвойваюцца ўсходнія формы (газелі, рубаі, туюгі, хоку, танка), у якіх выконваюцца правілы іх напісання. Абнаўленне паэтычных форм адбываецца часам шляхам іх гібрыдызацыі або міжжанравага сінтэзу. Намі выяўлены закон ахвяравання некаторымі жанравымі аспектамі пры цяжкасцях жанравай дыфузіі, пры аб'яднанні 2-3-4-х і больш форм у агульнае жанравае цэлае. Усе гэтыя заканамернасці мы можам прасачыць на прыкладзе паэтычнай творчасці Сержа Мінкевіча.

ЛІТАРАТУРА

1. *Барысюк, Т.* Скрушная страта: Серж Мінкевіч – сябар, паэт, літаратуразнавец / Т. Барысюк // Маладосць. – 2023. – № 6. – С. 102–104.
2. *Багдановіч, М.* Поўны зб. тв.: у 3 т. / М. Багдановіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1991. – Т. 1. Вершы, паэмы, пераклады, наследаванні, чарнавыя накіды. – 752 с.
3. *Мінкевіч, С.* Адвечны рэчытатыў: Вершы / С. Мінкевіч // Дзеяслоў. – 2013. – № 2 (63). – С. 152–157.
4. *Мінкевіч, С.* 3 нізкі “Усход днее” : [вершы ўсходніх форм]: машынапіс // Асабісты архіў Т. П. Барысюк, дат. 04.10.2012.
5. *Мінкевіч, С.* Подпіс на кнізе: Гюлен, Ф. Крытэрыі, альбо Агні ў дарозе / Ф. Гюлен ; пер. на бел. мову Алеся Радзіміча. – Мінск : Беларускае навука, 2012. – 239 с. // Асабісты архіў Т. П. Барысюк.
6. *Мінкевіч, С.* Праз галерэю / С. Мінкевіч. – Полацк : Выд. суполка “Полацкае ляда”, 1994. – 61 с.
7. *Мінкевіч, С.* Танка-паліндром, хайку-паліндром // Асабісты архіў Т. П. Барысюк, дат. 22.04.2021.